

Ст. н. с. д-р ик. н. Росица Чобанова

ИДЕИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКИЯ ПРОСПЕРИТЕТ НА БЪЛГАРИЯ В ТВОРЧЕСТВОТО НА АКАД. ИВАН ГЕШОВ

Направен е анализ на идеите на акад. Ив. Гешов (председател на БАН от 1898 до 1924 г.) въз основа на малко познати днес негови научни публикации от края на 80-те и началото на 90-те години на XIX век. Тези статии са оказали огромно въздействие върху държавната политика в края на XIX век, довела до изумителния скок в икономическото развитие на България през първото десетилетие на XX век. Въз основа на тях, както и на историографската и енциклопедичната литература, посветени на Гешов и неговото време, са характеризирани възгледите му за развитие на народното стопанство. Те са определени като възгледи в рамките на позитивизма и утилитаризма. Представени са и основните емпирични методи, които се прилагат в неговите изследвания – преди всичко този на анкетните проучвания. Изведените теми, актуални и днес, са: държавата и модерното европейско производство в България, задружните форми на работа в селското стопанство и занаятчийството и обновяването, производителността на труда и владенето на земята, изчисляването на богатството на България, данъчната система на страната. Обобщени са основните препоръки за развитието на националната икономика.

JEL: B31; B41; O10; O52

Съвпадането на 140-годишнината на Българската академия на науките (до 1911 г. – Българско книжовно дружество) със 160-та годишнина от рождението на акад. Иван Евстратиев Гешов, дългогодишен неин председател и един от строителите на съвременна България, насочва към преосмисляне на натрупания опит в процеса на търсене на специфичния български път за еманципация и развитие в условия на глобални промени в икономиката, финансите, технологиите и обществото.

Днес знаем твърде малко за акад. Гешов като учен-икономист, творил през периода след Освобождението, характерен с големи икономически и обществени промени за България.

Кратката биографична справка за акад. Иван Евстратиев Гешов (20.02.1849-11.03.1924) показва, че е роден в гр. Пловдив, че през 1864-1872 г. живее и учи в Манчестър (Англия), където през 1869 г. завършва финансови и политически науки. Директор е на БНБ (1883-1886), министър на финансите (август – ноември 1886 и май 1894 – август 1897), министър-председател (1911-1913), лидер на Народната партия от 1901 г.

Действителен член (академик) е от 5 септември 1881,¹ а от 1898 до 1924 г. е и председател на Българското книжовно дружество. Бил е народен представител в VIII (1894-1896), IX (1896-1899), XI (1901), XII (1902-1903), XIII (1903-1908), XIV (1908-1911), XV (1911-1913), XVI (1913), XVII (1914-1919), XVIII (1919-1920) и XIX (1920-1923) Обикновено Народно събрание, както и в III (1886-1887) и V (1911) Велико Народно събрание. Бил е председател на XI (1901) и XIII (1913) Обикновено Народно събрание, на Българския червен кръст (1899-1924) и др.

В Икономическата енциклопедия Гешов се представя като стопански и политически деец, публицист и държавник,² допринесъл за насърчаване на развитието на родната индустрия, за провеждане на политика на "аграрен протекционизъм", както и за финансовото устройство на Княжество България и модернизация на данъчната система. При отбелязване на неговите годишнини днес обаче по-често се говори за историческия факт, че без да е пряк наследник на Евлоги Георгиев, той му е завещал да се разпоредва с огромно наследство.

Днес пепелта на забравата е покрила научното творчество на акад. Гешов. За него слаба диря е оставена от Е. Стателова, която цитира оценката на съвременника и пръв биограф на Гешов Илия С. Бобчев: "Ив. Ев. Гешов беше повече годен за творчество, отколкото за борчество."³ Въпросът на какво се дължи тази оценка и защо сега, дори при отбелязване на годишнината от неговото рождение и при откриване на барелефа му, поставен на централния вход на Българската академия на науките, беше повод за научно изследване, чиито основни резултати излагам по-нататък. За откриването на оригиналните публикации ми помогнаха сътрудниците от библиотеката на Централно управление на БАН, както и на архива на Съюза на икономистите чрез неговия председател проф. Д. Порязов.

От събраните материали от и за акад. Гешов специално внимание отделих на научните публикации, посветени на икономическото развитие на България. С тях, бих обобщила, се поставят основите на науката за икономиката на народното стопанство у нас. Икономическите идеи, защитавани в публикациите, по-късно са прилагани в стопанската и политическата дейност както на Гешов, така и на негови последователи - факт, който днес буди

¹ Тази дата, както и повечето факти в статията са консултирани с различни източници. За дата на избора на Гешов за действителен член на БКД се посочва 1884 г. (вж. *Ташев, Т. В.* Министрите в България 1879-1999. С.: АИ "Проф. М. Дринов", 1999, с. 119). Същата дата е отбелязана и в Икономическата енциклопедия (Икономическа енциклопедия. Първо издание. С.: Наука и изкуство, 2005, с. 125). Елена Стателова обаче посочва 1881 г. (вж. *Стателова, Е.* Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на създанието. С.: АИ "Проф. М. Дринов", 1984, с. 51). Доколкото нейното изследване е историографско и се основава на архив, предоставен ѝ от наследници на акад. Гешов, предполагам, че то дава най-пълна представа за жизнения му път и се доверявам на данните от тази книга.

² Икономическа енциклопедия..., с. 125.

³ *Бобчев, Ил. С.* Живот, дейност и възгледи на Иван Евстратиев Гешов (1849 – 1924). С., 1933, с. 37.

уважение. За да можем да характеризираме идеите на Гешов за просперитета на страната, интерес представлява теоретичната основа за формирането на икономическия му мироглед.

Икономически мироглед

Теоретичната основа на икономическия мироглед на акад. Иван Евстр. Гешов се формира по време на седемгодишния му престой и обучение в гр. Манчестър – индустриалната столица на Англия, където през есента на 1864 г. заминава с баща си. От 1865 г. той е студент в “Оуенс колеж”, тогава филиал на Лондонския университет, а по-късно в известния манчестърски “Виктория юнивърсити”. Първите три години Гешов посещава курсове по математика, физика, история, латински, старогръцки, немски, английски и литература. С времето трайно се насочва към политическа икономия, статистика, логика, право. През 1869 г. завършва специалността “Финанси и политически науки”.

За формирането на икономическия мироглед на Гешов най-силно въздействие оказват трудовете на Джон Стюарт Мил, един от най-ярките класици на позитивизма и утилитаризма в английската икономическа мисъл. Позитивизмът като методология на научните изследвания, която обявява емпиричните анализи за единствен източник на истинското, действително знание, става основен подход във всички по-нататъшни научни разработки на Гешов. Утилитаризмът, за който моралната стойност на дадено действие или поведение се определя основно от неговата полза за най-много хора, става за Гешов водещ етичен принцип при формулиране и решаване на проблемите за просперитета на българския народ. “Той - пише Гешов за Джон Ст. Мил, главно допринесе, за да се образува моето светоразбиране. Дълбоко заседнаха в ума ми много от неговите мисли из областта на практическата политика.”⁴ Гешов е впечатлен от обсъжданията в университета, посветени на въпросите за необходимостта селяните да са собственици на земята, за ролята на кооперациите в земеделието, за задълженията на държавата в икономическата област и грижата ѝ за основната маса от населението. Той стига до извода, че “най-добрата гаранция за добро управление е един просветен народ”.

Освен образованието в родината на политическата икономия за формирането на идеите за икономически просперитет на акад. Гешов допринася изучаването на българската икономическа действителност. Като особено важен за изследванията му метод се очертава провеждането и анализът на резултатите от анкетни проучвания. Направените обобщения допринасят за определяне на националната специфика на идеите на автора за икономическия просперитет.

На трето място, за формирането на икономическите идеи за развитието на българското стопанство особено значение има конкретната икономическа и управленска дейност на акад. Гешов в страната.

⁴ *Гешов, Ив. Евстр.* Спомени из години на борби и победи. С., 1916, с. 8.

Обща характеристика на научните трудове на Гешов

Периодът, през който са написани разглежданите по-нататък научни трудове, е края на 80-те и началото на 90-те години на XIX век. Това е времето след избирането му за действителен член (академик) на Българското книжовно дружество и преди включването му в работата на Народното събрание. Развитите през този период идеи стават ръководство в по-нататъшната му политическа дейност.

Основният проблем, който се дискутира в разглежданите статии, е развитието на националната икономика, разбирано като развитие на селското стопанство, индустрията и търговията. За осъществяването на икономическия просперитет се разчита на разгръщането на частната инициатива и в същото време на намесата на държавата, като нейната роля се свързва с условията на етапа от развитието, в който се намира България през разглеждания период. Като основен лост на държавата за нарастване на богатството Гешов предлага стимулиране на местното производство и търговията. Специален акцент поставя върху необходимостта от подобряване на начина на производство чрез образование и обновяване, върху митническия режим за съхраняване и развитие на местното производство, както и върху "отваряне" на пътищата на износа на "произведенията и занаятите ни". Същевременно за развитието на местната индустрия, селско стопанство и търговия той придава особено значение на дейността на браншовите камари и задругите (съвместно владееене и обработване на земята).

Освен проблемите на икономическото развитие, тук се характеризират и прилаганите от акад. Гешов методи за решаването им, както и основните изводи и препоръки. Те са свързани с ролята на държавата за модерното европейско производство, със задружните форми на работа в селското стопанство и занаятите, с производителността на труда и владееенето на земята, с това как да се определя богатството на България, с данъчната система на страната.

Държавата за модерно европейско производство в България

Темата за държавата и модерното европейско производство в България е основна в творчеството на Гешов. За първи път тя се дискутира в излязлата през 1886 г. статия "Чиновнишкият пролетариат".⁵ Обект на изследване в нея са младите образовани хора и по-конкретно защо те се ориентират към търсене на реализация в административни служби, като пренебрегват възможностите за дейности в индустрията, търговията или земеделието, където със знанията си могат да допринесат за напредъка на страната ни. Авторската теза е, че причините за тази ориентация са икономическата

---

⁵ *Гешов, Ив. Евстр.* Чиновнишкият пролетариат. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1886, N 19-20 с. 118 - 133.

изостаналост на България и общообразователният характер на училищата. Препоръките за решаване на този проблем, наречен още службогонство, са в няколко направления.

На първо място и като най-неотложна мярка Гешов препоръчва някои от гимназиите да се преустроят в специални училища – земеделски, занаятчийски, технически. С това според него ще се постигне по-важната за страната задача – “развитието на нашето земеделие, на нашата промишленост”, което ще създаде работа за хората. През периода на най-остри политически борби за власт той е единственият държавник, който настоява усилията на партийни водачи, законодатели, вестникари да се насочат към “повдигането на нашия поминък”.⁶

На второ място, Гешов отчита, че проблемът за привлекателността на бизнеса за образованите млади хора има и друга страна. Тя е свързана с държавната подкрепа за развитие на бизнеса в земеделието и индустрията. Неговите идеи за държавна подкрепа в това отношение могат да се обобщят, както следва:

В областта на *земеделието* той смята, че държавата трябва да подпомага земеделците с нови семена и нови породи добитък. На второ място, трябва да се намалят данъците и да се създадат улеснения за закупуване на различни машини. На трето място, необходимо е държавата да организира земеделски изложения и да награждава отличилите се на тях. Седем години след публикуването й тази идея се реализира в гр. Пловдив с негово участие.

Според Гешов държавната политика за развитие на *индустрията* на България трябва да е свързана с протекционизма.⁷ Той предлага да се приеме специален закон за протекция на местните производители в етапа на създаването, докато станат дотолкова силни, че да устоят на чуждата конкуренция. Във връзка с това са направени предложения за промени в митническите тарифи на основата на опита на Румъния, която е успяла да подпише изгодни спогодби с Швейцария и Франция. Особен акцент в *протекционистичната политика* на страната Гешов предлага да се постави върху стоките, които се

⁶ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии. С., 1928, с. 227.

⁷ За икономическата ситуация, която поражда тези идеи, можем да съдим по описанието на Л. Бероу. Той изяснява, че през този период са се прилагали старите търговски договори на Турция, според които митата са възлизали на 5-6 % от граничната цена на стоките. Те улесняват масовия прилив на конкурентни вносни промишлени произведения. Под ударите на вноса загива примитивната черна металургия на манифактурно равнище в Самоковско, Ихтиманско, Югозападна България и Етрополско. Ниските мита довеждат до окончателно разорение на хиляди занаятчии от традиционни клонове на занаятчийското производство (предачество, тъкачество, сапунарство, свещарство, кожарство и др.), те пречат на създаването на местна фабрична промишленост. Нормата на печалбата на промишления капитал е по-ниска от текущия лихвен процент и поради това масата от вече създадените капитали се насочва не към промишлеността, а към лихварството и търговията. Едва през 1894-1897 г. тези мита са повишени на 8-14%. До 1897 г. са създадени само 70 индустриални предприятия с над 10 заети (вж. *Бероу, Л.* Стопанска история. Икономическо развитие на света от древността до наши дни). Второ издание. С.:Отворено общество, 1996, с. 414 - 415.

произвеждат и в България. “Ние трябва да тръгнем по този път – пише той. – Из новите митнишки тарифи, които рано или късно ще сключим, ние трябва да извадим всичките ония произведения, които могат да стават у нас. Ние трябва да запазим правото да ги облагаме с такова мито, каквото нашите интереси, интересите на производителите ни и ония на потребителите ни, ни посочат.”⁸ В писмо от Евлоги Георгиев, който по това време живее в Букурещ, се споделят същите идеи: “Ако държавата не дойде на помощ с протекционистически закони на възбращащата се българска индустрия и докато Австрия следова да пълни България с евтини и фалшиви платове, преуспеванието на народната ни индустрия е повече от проблематично.”⁹

За задружните форми на работа в селското стопанство и занаятчийството

През 1887 г. Гешов публикува статията “Задругите в Западна България”.¹⁰ В нея обект на изследване е задружното (съвместното) владение и обработване на земята, което е със стари традиции по българските земи. Целта, която си поставя, е определяне на предимствата на задругите, както и на причините за западането им. За постигането на тази цел авторът анализира и обобщава събрани от него сведения за села в Софийски, Трънски и Кюстендилски окръг. Обстойно е проучен опитът на заможните задруги в софийските села Горна Баня и Драгалевци. Събраните сведения се отнасят до бита, условията на работа в задругите, вътрешния живот, правата и задълженията на жените и останалите членове.

Установените от акад. Гешов предимства на задружната форма на стопанисване са: възможности за използване на повече работна ръка, за прилагане на машини. В тази форма на стопанисване според него съществуват условия за запазване на патриархалните добродетели, но и някои недостатъци. Като най-обща причина за западане на задругите авторът изтъква “веянието и влиянието на времето”. В същото време той изказва надежда, че ще се създадат нови задруги, ако не възникнат законни препятствия за това в променените обществени условия.

За тази статия Гешов получава възторжени отзиви от К. Иречек, както и във френски, австрийски и руски списания от белгийския професор Емил дьо Лавеле, от австрийския учен д-р Ф. С. Краус и др.

На проблема за задружната работа в България е посветена и студията “Нашите градинарски дружества”, публикувана през 1888 г.¹¹ В нея обект на

⁸ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с.321.

⁹ БИА – НБКМ, ф. 272, а.е. 4316, л. 259.

¹⁰ Гешов, *Ив. Евстр.* Задругите в Западна България. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1887, N 21-22, с. 426 - 449.

¹¹ Гешов, *Ив. Евстр.* Нашите градинарски дружества. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1888, N 27, с. 347-261.

изследване е градинарството в Лясковец и Търновско с цел изясняване на начина на създаване на градинарските сдружения, вътрешната им организация и характера на работа. Приведени са данни за сдруженията, работещи през 1888 г. в гр. София и в Търновски окръг. Обобщени са данни за сдруженията по държави, в които българските градинари упражняват занаята си: България, Румъния, Австро-Унгария, Русия, Сърбия и Турция. Организацията на българските градинарски дружества се определя като “чудна от икономическа гледна точка на зрение, организация”.¹²

За тази работа Гешов също получава много поздравления и пожелания да напише още за стопанския живот на българите в миналото. Цани Гичев, действителен член на БКД, му предлага да напише и за други сдружения в България, а К. Иречек му напомня, че има и сдружения на дюлгерите.

Във връзка с това по темата за задругите Гешов публикува статията “Задружното работене и владееене в България”.¹³ В нея са характеризирани десет занаята чрез организацията в тях. Приведени са и неизвестни до този момент факти за бита на овчарите, жетварите, македонските дюлгери и др. Гешов се обръща към всички, които имат възможност да съдействат с предоставяне на повече материал за изследване на проблема. “Нека изучи и опише кой каквото може – пише той, и нека изпрати резултатите на своя труд до редакцията на Периодическото списание или до мене. Тъй изпратените съобщения, които представляват какъв-годе интерес, ще се обнародват незабавно...”¹⁴

Публикуваната през 1890 г. статия “Овчарите от Котленско и жетварите от Търновско, според бележките на Б. Райнов и Д. Уста-Генчов”¹⁵ показва, че призивът на Гешов не остава без отглас. В нея е описано как се организира дружината на котленските овчари, които се заселват в Добруджа, начинът на разпределение на работата и печалбата, животът в къшлите през различните сезони. Установено е, че такива дружини са запазени след Освобождението в Балчишко и Добричко, макар и в по-малки размери от предишните. По-различно са устроени жетварските чети от Габровско, Тетевенско и Дряновско, които работят в Южна България, най-вече в Старозагорско и Новоагорско. Те, както е отбелязано, не са постоянни организации, а се създават всяка година за сезона на жътвата, главно от млади жени. Тези жетварски чети се ръководят от установени правила, а условията за живот са много тежки.

Идеите в представените статии на Гешов по проблемите на задружните форми на владееене и работа в България предизвикват научен интерес и в

¹² Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 259.

¹³ Гешов, *Ив. Евстр.* Задружното работене и владееене в България. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1889, с. 539-548.

¹⁴ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 301.

¹⁵ Гешов, *Ив. Евстр.* Овчарите от Котленско и жетварите от Търновско. Според бележките на Б. Райнов и Д. Уста-Генчов. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1890, N 32-33, с. 310-326.

чужбина, тъй като по това време най-видните представители на европейската политическа икономия обсъждат създаването на дружества като необходима форма за организация на труда. Във връзка с това по покана на френското списание "La nouvelle revue" през 1890 г. той изпраща обобщение на резултатите си от изследванията върху българските традиции със заглавие "Les Associations Agricoles et Ouvrieres en Bulgarie". Тези изследвания са интересни и днес при характеристика на традиционните национално специфични форми на селфмениджмънта по българските земи.

Производителност на труда и владене на земята

Проблемите за повишаването на производителността на труда в селското стопанство и владенето на земята се открояват от Гешов като първостепенни за развитието на икономиката на страната. Те се дискутират в статията "Земеделческите имоти и производителност в България".¹⁶ Поводът за написването ѝ е брошура на Михалаки Георгиев по този въпрос. В статията се доразвива статистиката на селското стопанство, доуточняват се някои от числата, които са приведени от Георгиев, и се прави сравнение с годишните статистики на Франция, Германия и Белгия.

Анализирайки връзката между поведението на собствениците на земи и повишаването на производителността на труда, Гешов аргументира тезата, че проблемът не е в задължността,¹⁷ а в необходимостта от нови земеделски знания, повече кредити и повече култура в бита и поведението. Във връзка с това той дава конкретна препоръка на предстоящото изложение в Пловдив да се организира и събор за разискване на основните проблеми на селското стопанство. Тази препоръка, както и другите, формулирани в статията

¹⁶ Гешов, *Ив. Евстр.* Статистически сведения за земеделческата производителност на България при надвечерието на I-то българско земеделческо-промишлено изложение. От М. Георгиев. С., 1892. - Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1892, N 40, с. 679-685.

¹⁷ Историята на проблема, който се поставя от Гешов, се характеризира от известния стопански историк Л. Беров по следния начин: "Най-големи промени настъпили по това време в селското стопанство, в което били заети 4/5 от населението на страната. По време на Освободителната война земите на турските земевладелци били революционно завзети от българските селяни... Наистина, българските правителства след Освобождението принудили селяните да изкупуват завзетите земи по споразумение със собственика. ...Масата от тези селяни не разполагала обаче със собствени средства за закупуване на земята и на необходимия добитък и поради липсата на организиран банков кредит и държавна помощ (с изключение на ограничената намеса на държавата в изкупуването на турските земеделски стопанства в Кюстендилско и някои райони на Северозападна България) била принудена да потърси заеми от лихвари при висока лихва. Това довело до разоряване на десетки хиляди бедни и средни селяни..., за което допринесли и ниските в условия на аграрна криза цени на земеделските произведения и данъчното бреме в размер на 10% от добива. Значителни парцели земя започнали наново да се концентрират в ръцете на лихвари, търговци и спекуланти. Степента на концентрация на селскостопанското производство била обаче много по-ниска от степента на концентрация на поземлената собственост, тъй като 4/5 от новите земевладелци сред лихварите и спекулантите предпочитали да я дават за обработване на арендатори, които притежавали малко или изобщо не притежавали земя (обикновено на изполица)" (вж. Беров, *Л.* Цит. съч., с. 413-414).

“Чиновничешкия пролетарият”, се възприемат при изготвянето на “Постановления на първия български земеделско-промишлен събор”.¹⁸

Гешов откроява два основни принципа за развитието на селското стопанство и индустрията в България, които са залегнали в постановленията на събора - свобода на частната инициатива и активна протекционистична политика на държавата.

При характеризирането на първия принцип за развитие на стопанството на страната авторът поставя въпроса за формата на свободната частна инициатива. Като най-подходяща за специфичните условия на България той определя сдружението. Във връзка с това предлага да се създадат еснафски дружества, които имат за цел “взаимното подпомагане на занаятчиите ... и обсъждане мерки за подигането на еснафския занаят” и които могат да се обединят в промишлено-търговски камари. *“Там, дето единичният труд е безполезен да остави повече капитали, по-усъвършенствани машини и други средства за произвеждане, сдружаването ще може да намери тия необходими за напредъка фактори.* Затова съборът горещо препоръчва съставянето на земеделчески и промишлени производствени дружества, като моли същевременно почитаемото правителство да издаде закон ...” (к. м. - Р. Ч.).¹⁹

Вторият принцип на Гешов за развитие на селското стопанство и индустрията на България е активната протекционистична политика на държавата. Във връзка с това той формулира редица мерки за държавна протекционистична политика в областта на селското стопанство – по-широко използване на машини, внос на семена за индустриални растения, организиране на общи и окръжни изложения с насърчителни премии за най-добрите земеделски сдружения и др. Сред протекционистичните мерки на държавата за зараждащата се българска индустрия са предоставяне на безплатни терени, намалени такси за превоз по железниците, премии за износителите. Освен това той препоръчва да се направят дългосрочни държавни поръчки на производителите, да се задължат всички граждански чиновници и военни да се обличат с местни изделия, да се наложи митническа тарифа, която да брани националното производство, да се съдейства за откриване на нови банки и прилагане на Закона за пощенските спестовни каси от 1886 г. Гешов определя ролята на държавата и като грижа за откриване на занаятчийски работилници в отделни градове, където да се обучават ученици, за изпращане на занаятчийци на специализация в чужбина, за отпускане на безлихвени заеми за най-добрите в професията. Основната част от тези предложения намират място в Закона за насърчаване на местната индустрия през 1892 г., внесен в Шестото обикновено Народно събрание от правителството на Стефан Стамболов.

¹⁸ *Николова, В.* Пловдивското изложение и стопанската политика в края на XIX век. – В: 100 години от първото българско земеделско-промишлено изложение. Пловдив, 1992, с. 44.

¹⁹ *Гешов, Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 338 - 339.

Определяне богатството на България

Определянето на националното богатство е въпрос, който още от класическите произведения на Уилям Пети е един от най-дискутираните в икономическата наука. И днес проблемите на изчисляването на богатството, на връзката му с благосъстоянието, на открояването на най-важните активи, които генерират благосъстояние, са актуални и са предмет на анализи на редица учени и институции, вкл. на Световната банка.²⁰

Гешов е първият учен, който поставя проблема за изчисляване на богатството на страната ни в статията си "Богатството на България".²¹ Тя е публикувана по повод на сказка на същата тема, изнесена в "Славянска беседа" от Антон Манушев, подначалник на отделение в Министерството на финансите през 1892 г. За етиката в отношенията и важните за професионалистите качества от това време говорят думите на Гешов за работата на Манушев, а именно, че той "работи в онова наше поле, което има най-голяма нужда от работници – полето на самопознанието". Самият Гешов, като представя основните резултати от работата на Манушев, дава и своя принос за корекция и уточнение на съставните елементи на богатството на България. В същото време той отчита, че в това направление трябва да се работи още много: "Не трябва да се забравя, че ние правим сега, в това отношение, първите стъпки от стихийността към самопознанието".²²

В статията Гешов определя богатството на България като съставено от приходите от селскостопанското производство, индустрията и търговията, движимите и недвижимите имоти, парите в обръщение и външната търговия. От нея може да се разбере как през 90-те години на XIX век се е оценявало богатството на страната по отделни елементи.

При изчисленията на приходите се отчитат отделно тези от земеделието и скотовъдството, от една страна (оценени на 550 000 000 лв.), и занаятите, търговията, службите и т.н., от друга (оценени на 275 000 000 лв.). Приходите на човек от населението се изчисляват на 250 лв., колкото е приблизително равнището им в Русия и "нещо по-долу от ония в други земеделчески страни като Италия, Португалия, Испания и Гърция".²³

При определяне на имотите на България Гешов отчита, че Манушев е пропуснал общинските имоти, мините, шосетата и телеграфите, като прави съответни корекции. За уточненията широко използва резултати от проведени анкетни проучвания.

Богатството на България Гешов пресмята като сума от пари в обръщение, непокрити имоти, покрити имоти, пътища, средства за съобщения, мини

²⁰ The World Bank. Where is the wealth of nations? Measuring capital for 21st century. Washington DC, 2006, XX p.

²¹ Гешов, *Ив. Евстр.* Богатството на България. - Мисъл, март 1893, N 9, с. 521-532.

²² Гешов, *Ив. Евстр.* Думи и дела. Финансови студии. С., 1899, с. 166.

²³ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 167.

и телеграфи, домашни животни, покъщнина, сечива и стока. Оценява ги на 4 201 000 000 лв. От тях приспада държавния дълг към чужденци в размер на 153 000 000. В резултат богатството на страната се оценява на 4 048 000 000 лв. След това авторът определя богатството на човек от населението в размер на около 1227 лв. и достига до извода, че то е по-малко, отколкото богатството на човек от населението в другите земеделски страни. Привежда данни, че в Русия (по стари изчисления) се падат по 1325 лв., а в Норвегия, Швеция и Гърция (по нови изчисления) - съответно по 1360, 2766 и 2500 лв. на човек от населението.

Проблемите при изчисляване на националното богатство на България са предмет на изследване и от Евстрати Ив. Гешов, син на акад. Гешов. В публикуваните от него две статии в Периодическото списание на Българското книжовно дружество се доразвиват идеите в разглежданата статия.²⁴

Като основен фактор за нарастване на богатството Гешов определя труда, но труд, който е специализиран и правилно насочен. В това разбиране за основния фактор за нарастване на богатството се корени неговият оптимизъм за реализиране на идеите за икономически просперитет на страната. Той пише: *“Работата е голям фактор на богатството. България с трудолюбивото си население, при всичко, че няма толкоз имоти, може да вади толкоз приходи, колкото и другите земеделчески страни с по-голям имот, стига работата ѝ да хваща място”* (к. м. – Р. Ч.).²⁵

Външната търговия, определена от Гешов на основата на корекции на изчисленията на Манушев за 1880 г., е оценена като обем на 122 012 755 лв. За 1881 г. тя е изчислена на 135 430 500, а за 1892 г. – на 111 743 771 лв. За характеристиката на външната търговия като показател за развитието на икономиката Гешов прави сравнение на общия ѝ обем, както и поотделно на

²⁴ Вж. Гешов, Евстрати Ив. Опит за пресмятане богатството на България - Периодическото списание на Българското книжовно дружество, 1908, N 9 и 10. Първата статия от изследването е посветена на критичен преглед на методите за пресмятане на народното богатство, които са групирани в две групи – субективни и обективни. При първия метод народното богатство се определя поотделно като богатство на независимите корпорации и като богатства на държавата и нейните подразделения. При втория метод, възприет от Евстрати Иванов Гешов, се определят недвижимите и движимите богатства на една страна, активът на държавата и нейните подразделения и народните капитали, пласирани в странство, което е продължение на подхода, възприет от Иван Евстратиев Гешов. Възприема се определянето на народното богатство на България като “сбор от богатствата на всички български поданици, живущи в Княжеството, и от чистите активи на моралните лица: държава, общини, окръжия и др.” (с. 317). Последователно се прилага вторият метод, като се дискутира определянето на всеки показател. Втората статия е посветена на движимите имоти, активи и пасиви на държавата и нейните подразделения, както и на начините, по които са били пресмятани богатствата на някои други страни. В този труд с резултати от изчисленията на Манушев и на бащата Гешов се привеждат аргументи срещу изказване на Л. Паяков в Народното събрание, който “е взел България за страна, в която живеят само рентиери, че в нея само капиталът носи приход и че трудът или съвсем липсва, или, ако го има, то той е безплатен” (с. 322).

²⁵ Гешов, Ив. Евстр. Спомени и студии..., с. 176.

вноса и износа с други две земеделски страни – Норвегия и Гърция, които са с доста по-малко жители. Той достига до заключението, че “стоим много назад от споменатите две земеделски страни”. Изводът, който се прави, е, че се подценява значението на външната търговия и нейният принос за увеличаване на богатството. Авторът препоръчва да се вземат съответни мерки за преодоляване на изоставането във външната търговия, но така, че да допринесат за по-добро материално състояние на населението и модернизация на бизнеса. “Още по-жално ще бъде - пише той, - ако и занапред ние следваме да се отнасяме с досегашното си равнодушие към всичко, що се отнася до материалното въздигане на населението ни.” И отново настоява за целенасочена държавна модернизация. “Стига сме правили само шум, време е да повършим малко работа. Отсега нататък *подобрените начините на производството ни и отварянето на пътища за износа на произведенията и изделията ни трябва да съставляват постоянна грижа, главната задача на нашите държавни и обществени дейтели*” (к. м.– Р. Ч.).²⁶ Тези изводи звучат актуално и днес.

Данъчната система на страната

Възгледите на Гешов за данъчната система са подчинени на разбирането за развитие на земеделието, промишлеността и търговията в страната. Те са изложени в сп. “Юридически преглед”.²⁷ Основната му теза е, че тежките данъци забавят, даже съсипват икономиката на страната ни. “България - пише той – е брашнен чувал: колкото повече го тупаш, толкова повече пуца. И тупаме ли, тупаме тоя брашнен чувал, като гледаме само, щото ние и нашите влакна от тоя чувал да не бъдат оттупани.”²⁸ По-нататък Гешов заключава: “Народният ни поминък ще получи от тежестта на данъците рани, от които мъчно ще могат да го излекуват министерствата, които именно се основаха, за да го подигнат, развият и унапредят.”²⁹

На идеите на акад. Гешов за разпределение на данъците е посветена отделна статия.³⁰ Той застъпва виждането за “ново, равномерно и справедливо разпределение на данъците”, за строги икономии, намаляване на разходите в бюджета и премахване на свръхсметните кредити, които довеждат до редовни дефицити. Гешов предупреждава, че страната е заплашена от финансова криза, ако получените заеми се използват за погасяване на държавни разходи, а не по предназначение – за строеж на железопътни линии и пристанища. Основните идеи от тези статии намират приложение в обосновките на законопроекта за поземления данък през 1894 г.

²⁶ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 178.

²⁷ Гешов, *Ив. Евстр.* Данъчният товар в България. - Юридически преглед, 1893, N 13 с. 521-532.

²⁸ Гешов, *Ив. Евстр.* Спомени и студии..., с. 353-354.

²⁹ Пак там, с. 357.

³⁰ Гешов, *Ив. Евстр.* Нашият разходен бюджет. - Юридически преглед, 1894, N 6, с. 241-252.

*

Във времената на обновяването на обществото творческите личности се разгръщат най-силно. Такава личност в периода, когато се подготвя изумителният скок в икономическата и културната област през първото десетилетие на XX век е акад. Иван Евстратиев Гешов. В неговите научни статии и студии, публикувани основно в Периодическото списание на Българското книжовно дружество и събрани в сборниците “Думи и дела” и “Спомени и студии”, са представени ясни теоретично обосновани и национално приложими идеи за икономическата еманципация и модернизация на България, насочени към стопанско замогване като гаранция за всеобщото развитие на държавата.

Най-важните характеристики на идеите за развитие на националното стопанство, изведени от наследството на Гешов, могат да се обобщят така: развитие на българската промишленост, земеделие и търговия чрез черпене на чужд опит, протекционизъм и стимулиране на стопанската инициатива за добруване на българския народ.

Като основни икономически показатели за напредък са определени нарастването на производителността на труда чрез усъвършенстване на начина на производство, специализацията и увеличаването на износа. Особено голямо значение се придава на повишаването на образоваността на населението и обмяната на опит с други страни. Различните форми на сдружаване се окачествяват като значим и основен механизъм за развитие на частната инициатива. Самопознанието в областта на националното стопанство е полето, за което у нас има най-голяма нужда от работници по пътя на просперитета.

В делата на акад. Гешов като икономист и политик няма отстъпление от идеите, представени в неговите трудове. Те са насочени към модерното европейско развитие, като се отчитат специфичните условия на страната. Идеите му за просперитет на България, макар и повлияни от модерната за времето си европейска и преди всичко британска икономическа мисъл, не би трябвало да се определят като заимствани отвън, а преди всичко като основани на анализа на традициите и възможностите на българския народ. Тези идеи чертаят перспективите на страната и когато историческият случай му отрежда ролята на държавник, акад. Гешов има готовност да ги приложи за икономическото развитие на страната.

Днес примерът на акад. Иван Евстратиев Гешов като подход и отговорност в научната и обществената дейност е важен извор на идеи за просперитет в развитието на икономическата мисъл и практика в България.